

Індекс інклюзії або наскільки ми розуміємо інклюзивну освіту?

Обравши у 1991 році курс на розбудову відкритого, демократичного суспільства, Україна як правова демократична держава взяла на себе зобов'язання забезпечити основні права та свободи своїх громадян. Одним із таких основних прав є право на освіту, зазначене в основному законі державі – Конституції України (стаття 53). Проте, отримавши у спадок від колишнього Радянського Союзу систему спеціальної освіти, держава продовжувала політику щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах спеціальних навчальних закладах (школах-інтернатах), тим самим посилюючи їх сегрегацію та порушуючи ще одне з основних прав дітей – право на проживання в сім'ї. Попри відсутність вибору – ні дошкільні, ні загальноосвітні навчальні заклади не були готові приймати та працювати з такими дітьми – це були батьки дітей з особливими потребами, які розпочали рух щодо відстоювання прав своїх дітей отримувати якісну освіту за місцем свого проживання, в умовах найближчого дошкільного чи загальноосвітнього начального закладу. Було зрозуміло, що просте включення таких дітей в систему загальної освіти, або фізичне включення, не задовольняло ні батьків, ні дітей, та й часто ні самих педагогів, які розуміли, що у такому класі/дошкільній групі потрібно працювати по-іншому, але відчували брак знань і досвіду.

Починаючи з 2000 року, ситуація почала змінюватися, коли Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» спільно з Інститутом спеціальної педагогіки АПН України вперше була ініційована експериментальна програма «Інтеграція дітей з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади», яка була затверджена Міністерством освіти і науки України. Програма передбачала тренінги для вихователів і вчителів початкових класів, керівників навчальних закладів з питань інклюзивної освіти, розроблення та видання навчально-методичних матеріалів тощо. Успішні приклади такої практики сприяли появі нових законодавчих документів – так, починаючи з 2010 року, вносяться зміни до Закону України про загальну середню освіту, Закону України про дошкільну освіту, де вводиться поняття інклюзивної освіти; розробляється Концепція розвитку інклюзивної освіти, розробляються інші нормативно-правові документи, що регламентують роботу навчальних закладів, які повинні надавати якісні освітні послуги для усіх дітей та молоді, в тому числі для осіб з особливими потребами.

16 грудня 2009 року Україна ратифікувала один з найважливіших міжнародних документів у сфері прав людини – Конвенцію ООН про права інвалідів і Факультативний протокол до неї. Це означає, що держава взяла на себе міжнародні юридичні зобов'язання щодо виконання основних положень Конвенції. Одна із статей даної Конвенції – стаття 24 «Освіта» - зазначає про необхідність впровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях. На сьогодні держава, як і мережа громадських організацій, готують свої перші звіти (державний та альтернативний) з виконання основних положень Конвенції ООН, які мають бути надані Комітетові з прав людини ООН на початку 2012 року. Отже, інклюзивна освіта за двадцять років перетворилася з ініціативи та бажання батьків дітей з особливими потребами бачити свою дитину, що навчається серед своїх друзів, однолітків на міжнародне юридичне зобов'язання держави. **Але як дізнатися чи усі навчальні заклади надають дійсно якісну інклюзивну освіту? Якими є критерії цієї освіти?**

У 2000 році група британських педагогів, батьків, працівників управлінь освіти, учених і представників громадських організацій інвалідів, які мають значний досвід розвитку навчальних закладів у напрямі включення всіх дітей в освітній процес, роботу яких очолили Мел Ейнскоу, професор університету Манчестера і Тоні Бут, професор Християнської церкви Кентебері протягом трьох років розробляли механізм моніторингу

інклюзивних шкіл, який отримав назву «Індекс інклюзії». Даний інструмент пройшов перевірку в шести середніх школах Англії й був опублікований в березні 2000 року Центром досліджень інклюзивної освіти (Centre for Studies on Inclusive Education), Велика Британія¹. Друга версія інструменту врахувала результати його апробації вже в сімнадцяти школах чотирьох адміністративних районів і була перевидана у вересні 2002 р. Матеріали «Індексу інклюзії» безкоштовно поширювалися Департаментом освіти та працевлаштування в усіх загальноосвітніх і спеціальних школах Англії. Представники одного з місцевих управлінь освіти зазначили, що вони б хотіли, щоби 100 % британських шкіл використовували індекс інклюзії в найближчі роки. На даний час Міжнародна комісія ЮНЕСКО розглядає можливість адаптації посібника для країн, що розвиваються².

У 2006 році «Індекс інклюзії» був адаптований до використання у дошкільних навчальних закладах, де особливий наголос був здійснений на грі як основному виді діяльності малих дітей.

На сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови, такі як арабська, іспанська, китайська, німецька, норвезька, португальська, російська, румунська, угорська, фінська, французька, гінді, шведська. Англomовні матеріали індексу інклюзії використовуються в Австралії, Канаді, Південній Африці та США.

«Індекс інклюзії» - це набір практичних матеріалів, використання яких сприяє розвитку навчальних закладів в напрямі інклюзії. Інклюзію часто співвідносять з учнями, які мають інвалідність, або з тими, в яких є особливі освітні проблеми. «Індекс інклюзії» розглядає шляхи включення в освітній процес усіх учнів, а не тільки учнів з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами. Мова йде про необхідність розробки такої стратегії інклюзивного розвитку навчального закладу, яка буде спрямована на самостійну підтримку й розвиток всіх учнів і дорослих – учасників навчально-виховного процесу. Ця стратегія повинна ґрунтуватись на тих уявленнях про інклюзію, які існують у педагогічних працівників, керівників навчальних закладів, учнів, батьків, опікунів, а також у членів місцевих громад. Отримана в результаті такої роботи стратегія розвитку дасть можливість детально розглянути всі способи подолання бар'єрів, що стоять на шляху отримання якісної освіти для всіх учнів навчального закладу. Таким чином, **стратегія розвитку інклюзії навчального закладу – це не просто сума якихось пропозицій із проведення в навчальному закладі додаткових дій та ініціатив по відношенню до учнів з особливими освітніми потребами, у ній розкриваються способи позитивної зміни навчального закладу відповідно до інклюзивних цінностей.** Ці позитивні зміни не є тільки альтернативою підвищення успішності учнів, вони повинні сприяти створенню справжніх відносин співробітництва в середовищі учнів і педагогів навчального закладу. Прийняття й дотримання сформульованих у стратегії розвитку інклюзії цінностей і принципів інклюзії дозволить домогтися сталого покращення розвитку в навчальному закладі підходів, характерних для інклюзивної освіти. При такій освіті найбільш значущими є ті способи та методи навчання, за яких учні активно залучені в навчальний процес, а отримання знань, умінь і навичок ґрунтується перш за все на власному досвіді учнів.

Метою використання «Індексу інклюзії» є покращення навчальних досягнень для 100 % учнів шляхом використання інклюзивної практики. Це відбувається через процес самооцінювання трьох основних аспектів:

- *Культури навчального закладу.*
- *Освітньої політики на рівні навчального закладу.*
- *Практики впровадження інклюзивних підходів.*

Процес самооцінювання відбувається відповідно до критеріїв (усього 44) та додаткових запитань (близько 500).

¹ Centre for Studies on Inclusive Education.

² Booth T. and Black Hawkins K. (2001) Developing an Index for Inclusion with Countries of the South, UNESCO.

Повний цикл використання «Індексу інклюзії» передбачає один рік, проте автори наполегливо рекомендують використовувати його щонайменше протягом двох-трьох років, а в ідеалі ввести його в постійну практику планування та діяльності навчального закладу.

Слід зауважити, що на сьогодні немає спільної узгодженої термінології категорій дітей з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами як на міжнародному, так і на національному рівні. Так, в українському законодавстві використовуються різні терміни: «діти/люди з порушеннями розумового та/або фізичного розвитку», «діти/люди з неповносправністю», «діти/люди з розумовою відсталістю», «особи з особливими потребами», «діти з особливостями психічного та фізичного розвитку» тощо.

Проте, керуючись засадничими принципами соціальної моделі розуміння інвалідності та останніми документами Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у сфері інклюзивного навчання, пропонується до використання термін «діти (учні) з особливими освітніми потребами». Даний термін – special education needs (SEN) – також широко використовується країнами-учасницями Організації економічного розвитку та співпраці й урахує дітей, які мають труднощі в навчанні, що пов'язані з біологічними/органічними порушеннями психофізичного розвитку та дітей із соціально вразливих груп³.

Важливо зазначити, що в матеріалах «Індексу інклюзії» замість терміна «особливі освітні потреби» використовується термін «бар'єри на шляху до навчання та участі в навчально-виховному процесі». Це, у свою чергу, заохочує навчальні заклади замислитись над визначенням та усуненням бар'єрів, які існують у даному навчальному закладі. Сам процес самооцінювання передбачає не тільки залучення всіх учасників навчально-виховного процесу, включно з батьками та членами місцевої громади, а й адаптацію матеріалів відповідно до умов навчального закладу.

Створення української версії Індексу інклюзії

Українська версія Індексу інклюзії була створена в рамках проекту «Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи», який здійснювався Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» спільно з відділом освіти осіб з особливими потребами Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, відділенням моніторингу досліджень освітньої галузі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України, українсько-канадськими проектами «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» та «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні» у 2011 році. Реалізація проекту стала можливою завдяки підтримці Освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження» та програми «Раннє дитинство» Фонду відкритого суспільства (Лондон).

Британська версія «Індексу інклюзії» була адаптована членами робочої групи, створеної в рамках проекту з метою його апробації та подальшої адаптації для використання в умовах дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах. Саме процес апробації матеріалів «Індексу інклюзії» на базі пілотних навчальних закладів дав можливість перевірити розуміння та їх відповідність керівниками навчальних закладів, педагогами, учнями, батьками та іншими членами місцевих громад, включити практичні приклади його використання, здійснити посилання на основні законодавчі документи, які розроблені в Україні для підтримки інклюзивної освіти, а також інші результати.

Зокрема, навчальні заклади, задіяні у процесі апробації матеріалів «Індексу інклюзії», визначили такі пріоритети розвитку своїх навчальних закладів за результатами проведеного самооцінювання:

---

³ Centre for Educational Research and Innovation. Inclusive Education at Work. Organization for Economic Cooperation and Development. 1999.

- введення ритуалів привітання нових учнів і працівників, а також прощання з ними у випадку переходу в інший навчальний заклад;
- професійний розвиток персоналу з метою введення понять різноманітності в навчальні види діяльності;
- організація діяльності асистентів педагогів;
- покращення доступності навчального закладу для усіх дітей та дорослих з фізичними обмеженнями;
- заохочення використання методів кооперативного навчання;
- перегляд політики на рівні навчального закладу щодо проявів негативної поведінки;
- посилення співпраці навчального закладу з місцевою громадою та соціальними партнерами.

Матеріали «Індексу інклюзії» складаються з чотирьох частин і їх можна використовувати в різні способи. Один із способів припускає, що процес інклюзії ініціюється та реалізується окремими навчальними закладами. Однак багато навчальних закладів, що застосовували посібник, виявили, що для роботи дуже корисно отримувати допомогу й підтримку тих, хто вже досить добре знайомий з цими матеріалами і постійно використовує їх у своїй практиці. У деяких регіонах сім'ї або навчальні заклади, що реалізують інклюзивні підходи в освіті й використовують у своїй роботі матеріали «Індексу інклюзії», активно співпрацюють з місцевими управліннями освіти й один з одним. У такій ситуації сама атмосфера сприяє тому, щоби продовжувати роботу в даному напрямі.

Передбачається, що метою застосування цих матеріалів є поєднання описаних у ньому методів включення всіх учнів у навчально-виховний процес з уже існуючими методами та формами планування навчального закладу. Деякі заклади починають з меншого, просто використовуючи ті чи інші матеріали, щоби підвищити інформованість педагогічних працівників, батьків і працівників місцевих управлінь освіти про інклюзивні практики та підходи. Інші користувачі спочатку відбирають для своєї практики ті компоненти, які мають відношення до покращення умов праці працівників навчального закладу й розвитку відповідних взаємовідносин, і тільки потім розглядають навчання в цілому.

У процесі апробації матеріалів «Індексу інклюзії» навчальні заклади також зазначали роль «зовнішнього друга» у проведенні самооцінювання та визначенні пріоритетів розвитку інклюзії, а також збір інформації у дітей та учнів про діяльність навчального закладу та вироблення шляхів інклюзивного розвитку закладу.

«Індекс інклюзії» пропонує такі ключові концепції забезпечення інклюзивного підходу до розвитку навчальних закладів: *«інклюзія»*, *«бар'єри на шляху участі учнів у навчально-виховному процесі»*, *«ресурси, спрямовані на підтримку навчання та участі»* й *«підтримка розмаїття»*. Ці концепції є також основними термінами, що застосовуються при плануванні інклюзивного навчального середовища.

Інклюзія

Існує безліч способів того, як розглядати таку складну концепцію, як інклюзія. *«Напрями»*, *«розділи»*, *«індикатори»* та *«запитання»*, які використовуються в матеріалах «Індексу інклюзії», дають можливість розглянути дану концепцію більш детально. Після використання цих матеріалів багато хто виявив, що концепція інклюзії стає для них все більш і більш зрозумілою.

Інклюзія передбачає зміни. Це безперервний процес навчання та активної участі всіх учнів і дорослих у житті закладу. Це ідеал, до якого можна прагнути, але якого не можна досягнути повністю.

Отже, інклюзивна освіта включає:

- Визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів і педагогічних працівників.
- Підвищення ступеня участі учнів у навчальному процесі та позашкільних заходах й одночасне зменшення рівня ізоляції частини учнів.
- Зміни в політиці навчального закладу, практиці та шкільній культурі з метою приведення їх у відповідність з різноманітними потребами учнів, які навчаються в даному навчальному закладі.
- Подолання бар'єрів на шляху отримання якісної освіти та соціалізації всіх учнів, а не тільки учнів з інвалідністю та учнів з особливими освітніми потребами.
- Аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності навчальних закладів для окремих категорій учнів. Проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх учнів.
- Переконавання, що відмінності між учнями – це ресурс, що сприяє педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати.
- Визнання прав дітей на отримання освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання.
- Покращення ситуації у школах у цілому як для учнів, так і для педагогів.
- Визнання ролі шкіл не тільки в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку місцевих громад.
- Розвиток партнерських відносин між школами і місцевими громадами.
- Визнання того, що інклюзія в освіті – це один з аспектів інклюзії в суспільстві.

«Повноцінна участь» у концепції інклюзії – це спільне навчання учнів з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами з іншими учнями, співпраця з ними, набуття спільного досвіду. Вона передбачає активне залучення до процесу навчання кожного учня й безумовне прийняття кожного учня таким, яким він/вона є. Інклюзія починається з того, що визнається наявність відмінностей між учнями. Під час розвитку інклюзивного підходу до навчання такі відмінності враховуються і є основою навчального процесу.

Отже, **інклюзія** - це процес, спрямований на перетворення навчальних закладів у такі освітні простори, які стимулюють і підтримують не тільки учнів, а і власних членів колективу. Вона спрямована на розвиток місцевих громад, які підтримують і високо цінують досягнення кожного члена громади. Навчальні заклади можуть співпрацювати з іншими соціальними партнерами та місцевими громадами з метою покращення навчальних і соціальних умов у своїх колективах.

Бар'єри на шляху навчання та повноцінної участі в навчально-виховному процесі

У матеріалах «Індексу інклюзії» концепція «бар'єрів на шляху навчання й повноцінної участі в навчально-виховному процесі» є альтернативою концепції «особливих освітніх потреб». Уявлення, що педагогічні труднощі можна подолати через визначення, у кого з учнів є «особливі освітні потреби», є надзвичайно обмеженими. Подібне визначення навішує на учнів ярлик, через що очікування педагогів щодо можливостей учнів стають значно нижчими. Це визначення відволікає увагу від того, які труднощі відчувають ті учні, яких не «помітили» цим ярликом, і від аналізу причин виникнення труднощів у сфері взаємовідносин, культурних відмінностей, навчальних планів, педагогічних методик, освітньої політики навчального закладу. Таке уявлення призводить до того, що значні зусилля тих навчальних закладів, які прагнуть відреагувати на різноманітність учнів, групуючи їх за ознаками наявності «особливих освітніх потреб» або «належності до національних меншин», «обдарованості й талановитості», стають фрагментарними та розрізненими.

Концепція «бар'єрів на шляху навчання й участі в навчально-виховному процесі» привертає увагу до того, що необхідно зробити, щоби покращити навчання будь-якого учня. Бар'єри можна виявити як в навчальному закладі, так і в місцевій громаді, а також у регіональній або національній політиці. Бар'єри також виникають при взаємодії учнів зі змістом і методами навчання. Усі ці бар'єри можуть зробити школу набагато менш доступною для всіх учнів і зменшити ступінь їх участі у шкільному житті. Хоча поняття «особливі освітні потреби» може саме по собі стати бар'єром на шляху розвитку інклюзивних підходів у навчанні, воно все ще залишається частиною культури та освітньої політики в багатьох західноєвропейських країнах, Канаді та США, а також впливає на різні аспекти практики навчання. Це визначення використовується при розробці нормативно-правових документів, при визначенні індивідуальних труднощів, при визначенні необхідних додаткових ресурсів тощо. Термін «учні з особливими освітніми потребами» також використовується при складанні індивідуальних програм навчання й у наданні тієї інформації, яку навчальні заклади зобов'язані повідомляти у звітах про фінансові витрати на забезпечення «особливих освітніх потреб» своїх учнів.

Починаючи з 2009 року, в Україні активізувалась діяльність із приведення існуючого законодавства у відповідність з вимогами Конвенції ООН про права інвалідів, в основі якої соціальна (а не медична) модель розуміння інвалідності. Ця діяльність, зокрема, призвела до того, що вперше в Законі про загальну середню освіту був введений термін «спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами»⁴. Термін «діти з особливими освітніми потребами» також застосований і в Концепції розвитку інклюзивної освіти, затвердженій Міністерством освіти і науки 1 жовтня 2010 року⁵.

Перехід до іншого способу осмислення педагогічних труднощів створює безліч проблем, тому іноді доводиться використовувати загальноприйнятну термінологію. Однак ті, хто використовує альтернативні концепції, виявляють, що останні призводять до нових можливостей визначення й подолання бар'єрів у школах.

Ресурси, спрямовані на підтримку навчання та повноцінної участі у шкільному житті

Мінімізація бар'єрів у процесі навчання й повноцінної участі всіх учнів у шкільному житті включає в себе мобілізацію ресурсів усередині самих навчальних закладів і місцевих громад.

Зазвичай, ресурсів завжди більше, ніж використовується освітніми установами в конкретний момент. Адже ресурси - це не тільки гроші. Як і бар'єри, ресурси можна знайти в навчальних закладах серед учнів, батьків або опікунів, у місцевих громадах і серед педагогічних працівників, а також у зміні культури, політики та практики, що застосовується в них. Ресурси учнів, які можуть самостійно спрямовувати власне навчання й підтримувати один одного, частіше за все використовуються недостатньо, так, як і потенціал взаємної підтримки членів трудового колективу навчального закладу. У загальноосвітньому навчальному закладі багато знають про те, що заважає навчанню й повноцінній участі учнів у навчальному процесі та шкільному житті, однак не повною мірою використовують ці знання. «Індекс інклюзії» допомагає навчальним закладам вирішити проблему, яким чином слід застосовувати такі знання, щоб у подальшому школа можна було приймати компетентні рішення про шляхи свого розвитку.

Матеріали «Індексу інклюзії» надають перелік запитань, які допомагають з'ясувати існуючий рівень знань про культуру, освітню політику та практику школи щодо існуючих бар'єрів і ресурсів:

⁴ Закон України „Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти” (щодо організації навчально-виховного процесу) № 2442-VI від 06.07.2010 р.

⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти».

Бар'єри та ресурси у навчальних закладах:

- Які існують бар'єри на шляху навчання й повноцінної участі кожного учня в житті навчального закладу?
- Хто зіштовхується з цими бар'єрами?
- Як можна мінімізувати ці бар'єри?
- Які існують доступні ресурси на підтримку навчання та участі кожного учня в житті навчального закладу?
- Яким чином можна мобілізувати додаткові ресурси?

Підтримка різноманіття

Коли в навчальному закладі виникають істотні труднощі в навчанні учнів з особливими освітніми потребами, найбільш логічним для надання підтримки таким учням є прийом на роботу додаткових працівників (асистентів педагогів, індивідуальних помічників, спеціальних педагогів). У матеріалах «Індексу інклюзії» використовується більш широке визначення «підтримки», а саме: *підтримка – це всі дії, спрямовані на посилення спроможності навчальних закладів належним чином реагувати на різноманітність потреб учнів.*

Надання підтримки окремим учням - лише частина спроби, яка здійснюється навчальним закладом, щоби збільшити участь усіх учнів у процесі навчання та шкільного життя. *Підтримка* - це також і розробка навчальних планів з урахуванням потреб усіх учнів, розуміння того, що в них можуть бути різні початкові знання, досвід і способи життя, а також взаємодопомога учнів. Якщо вся педагогічна діяльність буде спрямована на посилення участі всіх учнів у навчально-виховному процесі, то потреба в індивідуальній підтримці зменшується. Підтримка окремих учнів може призвести до збільшення активного, самостійного навчання та покращення викладання для більш широкої групи осіб. *Підтримка* - це найважливіша частина педагогічного процесу, і до неї треба залучити всіх педагогів і співробітників навчального закладу. Важливо координувати підтримку окремих учнів чи групи учнів з розробкою навчальних програм і розвитком персоналу.

Соціальна модель розуміння інвалідності й особливих освітніх потреб

Використання поняття «бар'єри на шляху навчання й повноцінної участі в навчально-виховному процесі» замість «особливих освітніх потреб» - це частина соціальної моделі розуміння інвалідності й особливих освітніх потреб. Ця модель діаметрально протилежна медичній моделі, яка пов'язує труднощі в навчанні з порушеннями розвитку чи інвалідністю учня. Відповідно до соціальної моделі, бар'єри на шляху навчання та повноцінної участі можуть бути частиною оточення або виникати в результаті взаємин учнів і соціального контексту їх буття, таких як люди, які оточують цих учнів, політика, яка проводиться у країні, існуючі установи, культура, соціальні та економічні фактори, що впливають на життя людей у цьому суспільстві.

Так, у преамбулі Конвенції ООН про права інвалідів зазначено, що «інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, та відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими», а також що «інваліди продовжують натрапляти на бар'єри на шляху до їхньої участі в житті суспільства як повноправних членів і з порушенням їхніх прав людини в усіх частинах світу»⁶.

Інакше кажучи, інвалідність - це бар'єри на шляху повноцінної участі в житті людей з порушеннями здоров'я. Бар'єри виникають у результаті взаємодії хвороби або

⁶ Закон України «Про ратифікацію Конвенції та Факультативного протоколу до неї» № 1767-VI від 16 грудня 2009 р.

хронічного захворювання із соціальним оточенням чи дискримінаційними діями, ставленням, культурою, політикою чи практикою, які проявляються в суспільстві по відношенню до цієї людини. Порушення здоров'я можна визначити як довгострокове обмеження фізичних, інтелектуальних або сенсорних функцій. Навчальні заклади не можуть суттєво подолати подібні порушення, проте вони можуть значно знизити рівень дискримінації та підвищити рівень участі в житті навчального закладу всіх учасників навчально-виховного процесу.

Підходи до створення та розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища розглядаються в рамках трьох взаємопов'язаних аспектів, або трьох напрямів, що відображають найважливіші шляхи покращення ситуації в даному питанні, а саме:

- 1) розвиток **організаційної культури**;
- 2) розвиток **освітньої політики** на рівні закладу (внутрішні нормативні документи);
- 3) запровадження **інклюзивної практики** (рис. 1).

Ці напрями задають вектори мислення, спрямованого на реформування навчальних закладів не тільки в напрямі інклюзії, а й у більш широкому сенсі.

Рис. 1. Напрями проведення оцінювання створення та розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища

Усі ці три напрями дуже важливі для розвитку інклюзії в навчальному закладі. У будь-якому плані реформ і змін у напрямі інклюзії, які проводяться у школі, необхідно приділяти увагу всім трьом напрямам. Тим не менше, аспект «розвиток інклюзивної культури» є, на погляд авторів «Індексу інклюзії», визначальним, бо та увага, яка приділяється потенціалу позитивного чи негативного впливу культури навчального закладу на характер і динаміку реформ освіти, є абсолютно недостатньою. Культура навчального закладу якраз і є основою реформ і змін, що проводяться. Розвиток загальних інклюзивних цінностей і можливостей співпраці може призвести до змін і в інших аспектах. Саме інклюзивна культура, яка формується в навчальному закладі, змінює політику та практику освіти й навчання, її можуть активно підтримувати педагоги та учні школи, а також інші працівники, батьки та інші члени місцевих громад.

Для кращого зосередження уваги на тому, що необхідно зробити для підвищення рівня повноцінної участі в навчально-виховному процесі для всіх учасників навчального процесу, кожний напрям ділиться на два розділи.

Напрямок А. Розвиток організаційної культури

Розділ А-1. Створення спільноти.

Розділ А-2. Розвиток інклюзивних цінностей.

Даний напрям указує на те, що розвиток інклюзивної культури у навчальному закладі сприяє створенню колективу, що поділяє ідеї співробітництва, який стимулює розвиток усіх своїх учасників; колективу, в якому цінність кожного є основою спільних досягнень. Така організаційна культура створює загальні інклюзивні цінності, які поділяються та приймаються всіма членами колективу навчального закладу, учнями, адміністрацією та батьками/опікунами. В інклюзивній культурі ці принципи та цінності впливають як на прийняття рішення по відношенню до всієї політики навчального закладу, так і на практику навчання в кожному класі. Розвиток навчального закладу стає при цьому постійним і безперервним процесом.

Напрямок Б. Розвиток політики на рівні закладу (внутрішні нормативні документи)

Розділ Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх учнів навчального закладу.

Розділ Б-2. Організація підтримки різноманіття.

Цей напрям указує на необхідність врахування інклюзивних аспектів у всіх навчальних планах і планах діяльності школи. Принципи включення кожного учня в навчальний процес заохочують усіх членів колективу навчального закладу та учнів брати участь у цій роботі із самого першого етапу. Усі принципи містять зрозумілі стратегії реформування навчального закладу в напрямі створення інклюзивного навчального середовища. Підтримкою вважаються будь-які дії, які сприяють тому, щоб навчальний заклад належним чином реагував на різноманіття потреб своїх учнів. Усі види підтримки розробляються у відповідності з інклюзивними принципами й об'єднуються в загальну систему.

Напрямок В. Запровадження інклюзивної практики

Розділ В-1. Управління процесом навчання.

Розділ В-2. Мобілізація ресурсів.

Напрямок вказує на шляхи розвитку практики навчання, що відображає інклюзивну спрямованість культури та політики навчального закладу. При запровадженні такої практики на уроках обов'язково враховуються різноманітні потреби учнів, а самі учні заохочуються до активної участі в навчанні, що базується на власному досвіді та знаннях. Члени колективу навчального закладу повинні проявляти активну зацікавленість у пошуках додаткових ресурсів, і не тільки матеріальних. Пошук ресурсів, які можуть бути задіяні для підтримки навчання та повноцінної участі кожного учня в житті навчального закладу, проводиться серед усіх членів навчального колективу, батьків /опікунів і місцевих громад.

Усі напрями разом спрямовані на створення **плану інклюзивного розвитку навчального закладу**; запропоновані назви напрямів і розділів можна використати в якості заголовків розділів такого плану. Необхідно мати чітке уявлення про те, що розвиток навчального закладу в напрямі інклюзії обов'язково повинен відбуватися в усіх цих напрямках.

Підсумки

Досить коротка історія (біля 10 років) використання «Індексу інклюзії» у міжнародній практиці та піврічний досвід його використання в Україні засвідчує позитивний вплив цих матеріалів на ширше розуміння інклюзії в цілому та інклюзії в освіті, зокрема; на використання інклюзивної термінології і, насамперед, на вплив цих матеріалів на процеси організаційного розвитку.

Звичайно, що потрібно більше часу та проведення досліджень, щоб з'ясувати наскільки матеріали «Індексу інклюзії» вплинули на зміни у практиці, культурі та внутрішніх нормативних документів навчальних закладів, які працюють за інклюзивною моделлю освіти, проте, вже зараз відомо з яким ентузіазмом окремі навчальні заклади

сприйняли та почали використовувати цей механізм самооцінки власного розуміння та застосування принципів інклюзивної освіти.

Звичайно, що матеріали «Індексу інклюзії» не є єдиними – існують також індикатори інклюзивної освіти для Європи, розроблені Європейською агенцією розвитку освіти для осіб з особливими потребами та інші. Цінність даних матеріалів у тому, що кожен навчальний заклад може адаптувати їх до власних потреб і особливостей своєї діяльності; у підході, який передбачає максимальну участь усіх учасників навчально-виховного процесу – від найменших дітей у дитячому садку, до учнів у загальноосвітньому та професійно-технічному закладі, педагогів, батьків, інших членів місцевих громад.

Кожного року, 15 листопада в Лондоні проводиться національна конференція з питань використання «Індексу інклюзії», де освітяни, батьки, представники ширшої громади обговорюють питання розуміння та впровадження основних принципів інклюзивної освіти. Можливо, навчальним закладам України також варто долучитися до руху постійного з'ясування відповідей на запитання **«Наскільки інклюзивними ми є?»** та **«А що ми розуміємо під інклюзивною освітою?»**